

ΘΑΝΟΣ ΒΕΡΕΜΗΣ

Ελευθέριος

Βενιζέλος

Ο οραματιστής
του εφικτού

Περιεχόμενα

Χρονολόγιο: 1864-1936	9
Χάρτες	18
Προλογικό σημείωμα	21
Εισαγωγή	23
Γενεαλογικά.	31
Η κρητική σταδιοδρομία και το 1909.	35
Αναθεωρητική Βουλή και ανόρθωση	49
Εξωτερική πολιτική: 1912-1914.	61
Ο Διχασμός	71
Μεγάλη Ελλάδα και καταστροφή	103
Η Συνθήκη της Λωζάνης.	115
Η περίοδος της απουσίας: 1924-1928.	121
<i>Το ζήτημα της επετηρίδας</i>	136
Η τελευταία τετραετία: 1928-1932.	143
<i>Η εξωτερική πολιτική</i>	145
<i>Η εκπαίδευση</i>	153
<i>Η οικονομία στον Μεσοπόλεμο</i>	157
<i>Οι στρατιωτικοί</i>	163

Από το 1933 έως το κίνημα του 1935	177
Το τέλος	215
Οι μεταλλάξεις του φιλελευθερισμού	217
Κοινωνία και οικονομική ζωή	237
<i>Από τη δημιουργία του κράτους έως τον Μεσοπόλεμο . .</i>	<i>237</i>
<i>Ο Μεσοπόλεμος.</i>	<i>255</i>
<i>Επίλογος.</i>	<i>277</i>
<i>Βιβλιογραφία.</i>	<i>279</i>
<i>Ευρετήριο επιλεγμένων όρων και ονομάτων</i>	<i>289</i>

Γενεαλογικά

ΤΟ ΟΝΟΜΑ ΜΠΕΝΙΖΕΛΟΣ ΗΤΑΝ ΒΑΦΤΙΣΤΙΚΟ ΠΟΥ ΕΓΙΝΕ ΕΠΙΘΕΤΟ. Η ΑΘΗΝΑΪΚΗ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ ΜΕ ΤΟ ΟΝΟΜΑ ΑΥΤΟ ΠΡΩΤΟΕΜΦΑΝΙΖΕΤΑΙ ΤΟ 1370 ΚΑΙ ΕΚΤΟΤΕ ΑΠΕΔΩΣΕ ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ ΑΓΙΟΥΣ (ΦΙΛΟΘΕΗ, 1522-1589), ΛΟΓΙΟΥΣ, ΕΘΝΟΜΑΡΤΥΡΕΣ ΚΑΙ ΑΓΩΝΙΣΤΕΣ. ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΘΕΙΟΥΣ ΤΗΣ ΦΙΛΟΘΕΗΣ ΠΡΟΪΛΘΑΝ ΟΙ ΜΠΕΝΙΖΕΛΟΙ, ΟΙ ΟΠΟΙΟΙ ΚΑΤΕΦΥΓΑΝ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΕΝΕΤΟΚΡΑΤΙΑ ΣΤΗΝ ΠΑΤΡΑ ΚΑΙ ΤΟΝ ΜΟΥΣΤΡΑ.¹

Σύμφωνα με σοβαρές μαρτυρίες, ο Ελευθέριος Βενιζέλος κατάγεται από την οικογένεια Κρεββατά της Λακωνίας. Ο Μπενιζέλος Κρεββατάς, μετά την ανάμειξή του στην εξέγερση του Ορλώφ κατά των Οθωμανών το 1770, δραπέτευσε στην Κρήτη για να γλιτώσει τις συνέπειες της σκληρής καταστολής. Ο απόγονός του Πέτρος Βενιζέλος είχε πέντε αγόρια. Ένα από αυτά, ο Κυριάκος, απέκτησε με τη Στυλιανή (το γένος Πλουμιζάκη) τον Ελευθέριο, στις 11 Αυγούστου του 1864 στις Μουρνιές των Χανίων.²

Ο Κυριάκος ήταν ευκατάστατος έμπορος, αλλά η ανάμειξη

-
- 1 Γρ. Καμπούρογλου, «Μπενιζέλοι», *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια Πυρσός*, τόμ. ιζ', Αθήνα 1931, σ. 594.
 - 2 S.B. Chester, *Life of Venizelos*, Constable and company, Λονδίνο 1921.

του σε επαναστατικές κινήσεις τον ανάγκασαν να εγκαταλείψει επανειλημμένα την Κρήτη με την οικογένειά του. Ο Κυριάκος, σύμφωνα με δικό του ισχυρισμό, έλαβε μέρος στον αγώνα του 1821 και μάλιστα κέρδισε αριστείον για την προσφορά του.³ Έχασε τρία αδέρφια στον πόλεμο για την ανεξαρτησία. Εξορίστηκε από την Κρήτη το 1843 και επέστρεψε μόλις το 1862. Με την Επανάσταση του 1866 έγινε πάλι στόχος των τουρκικών αρχών και αναγκάστηκε να μείνει μακριά από την πατρίδα του ως το 1874. Πριν από τον Ελευθέριο, τον οποίο απέκτησε αργά στη ζωή, ο Κυριάκος έχασε τρία αγόρια και ο Αγαθοκλής προσεβλήθη νωρίς από τύφο και έμεινε διανοητικά ανάπηρος. Ο Ελευθέριος είχε ακόμα τέσσερις μεγαλύτερες αδελφές. Η τρίτη, η Αικατερίνη ή Κατίγκω, παντρεύτηκε τον δικηγόρο και πολιτευτή Κωνσταντίνο Μπισσοτάκη. Ο εγγονός του με το ίδιο όνομα ήταν ο πρώην πρωθυπουργός.⁴

Όταν η οικογένεια επέστρεψε στα Χανιά από την εξορία στη Σύρο, ο Λευτεράκης ήταν κιάλας οκτώ ετών. Ο πατέρας του τον έγραψε στο καλύτερο δημοτικό, όπου παρακολούθησε τις τελευταίες τάξεις της τετράχρονης στοιχειώδους εκπαίδευσης. Στα Χανιά επίσης παρακολούθησε και τις τρεις τάξεις του «ελληνικού» και την πρώτη τάξη του τετραετούς τότε γυμνασίου. Το 1877 ο πατέρας του τον έγραψε σε ιδιωτικό σχολείο της

3 Ο Οδυσσέας Δημητρακόπουλος αμφισβητεί την άποψη της συμμετοχής του Κυριάκου στον Αγώνα αφού τότε ήταν μόλις δεκατεσσάρων ετών. Βλ. «Δύο οθωμανικά έγγραφα για τον πατέρα του Βενιζέλου». Θ. Βερέμης και Οδ. Δημητρακόπουλος (επιμ.) (1980), *Μελετήματα γύρω από τον Βενιζέλο και την εποχή του*, Φιλιππότης, Αθήνα 1980, σ. 700-707.

4 Ν.Β. Τωμαδάκης, *Ο Βενιζέλος έφηβος. Γενεαλογικά, αλληλογραφία, κείμενα*, Κυδωνία, Αθήνα 1964, σ. 20-34, 91-97.

Αθήνας στη δεύτερη τάξη του γυμνασίου. Από εκεί πέρασε στο δημόσιο γυμνάσιο αρρένων Σύρου, το οποίο και τελείωσε όταν ήταν δεκαέξι χρόνων. Εργάστηκε έναν χρόνο στο εμπορικό του πατέρα και χρειάστηκε το διάστημα αυτό για να τον πείσει να του δώσει την άδεια να σπουδάσει.

Ο Ελευθέριος έφτασε στην Αθήνα τον Σεπτέμβριο του 1881 και γράφτηκε στη Νομική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών. Παρά τις πολύ καλές του επιδόσεις, αναγκάστηκε να επιστρέψει στην Κρήτη για να αναλάβει τη δουλειά του πατέρα μετά τον αιφνίδιο θάνατό του. Δεν έπαψε ωστόσο να μελετά και να περνά τις πανεπιστημιακές εξετάσεις. Στις 15 Ιανουαρίου του 1887 πήρε το πτυχίο του με «λίαν καλώς».⁵

5 Λ. Μακράκη, «Η παιδική και εφηβική ηλικία» στο Θ. Βερέμης και Η. Νικολακόπουλος (επιμ.), *Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και η εποχή του*, Ελληνικά Γράμματα – Τα Νέα, Αθήνα 2005, σ. 15-20.

Η κρητική σταδιοδρομία και το 1909

Το 1887, ΤΗΝ ΙΔΙΑ ΧΡΟΝΙΑ ΠΟΥ ΠΗΡΕ ΤΟ ΠΤΥΧΙΟ ΤΟΥ, ο Βενιζέλος άνοιξε δικηγορικό γραφείο στα Χανιά και γνώρισε αμέσως την επαγγελματική επιτυχία. Η βιβλιοθήκη του, που βρίσκεται σήμερα στη Δημοτική Βιβλιοθήκη των Χανίων, περιέχει νομικά συγγράμματα αλλά και κλασικά έργα της πολιτικής επιστήμης με ιδιόχειρες παρατηρήσεις του στα περιθώρια. Ο Αριστοτέλης, τον οποίο φαίνεται ότι διάβασε με προσοχή, έγινε αργότερα ο οδηγός του στον πολιτικό του βίο. Παράλληλα δημοσιογραφούσε τακτικά σε κρητικές εφημερίδες.

Το 1889 εξελέγη αντιπρόσωπος της εκλογικής του περιφέρειας στην Κρητική Γενική Συνέλευση. Η «επανάσταση» του 1889 προκλήθηκε από μια πρόταση του Συντηρητικού Κόμματος στη Γενική Συνέλευση για άμεση ένωση του νησιού με την Ελλάδα. Σκοπός της πρότασης ήταν να φέρει το Κόμμα Φιλελευθέρων στη δύσκολη θέση να επιλέξει την άρνηση, που θα το εξέθετε ως μειωμένου πατριωτισμού κόμμα, ή τη σύμπλευση, που θα έθετε σε κίνδυνο τόσο την Ελλάδα όσο και την ίδια την Κρήτη. Ο Βενιζέλος προσπάθησε να εκτονώσει την κρίση, η οποία γρήγορα έλαβε τη μορφή εκτεταμένης εξέγερσης κατά

των οθωμανικών αρχών. Βρισκόταν σε επαφή με τον πρόξενο της Ελλάδας Ιωάννη Γρυπάρη, ο οποίος επίσης συνιστούσε μετριοπάθεια και αγωνιζόταν να διατηρήσει ζωντανή την επικοινωνία ανάμεσα στους Συντηρητικούς και τους Φιλελευθέρους. Οι οθωμανικές αρχές κατέστειλαν τελικά την εξέγερση, ενώ ο Βενιζέλος και οι φίλοι του διέφυγαν στην Αθήνα.

Όταν επέστρεψε στα Χανιά, το 1890, επιδόθηκε σχεδόν αποκλειστικά στη δικηγορία και το φθινόπωρο του ίδιου χρόνου νυμφεύθηκε τη Μαρία Ελευθερίου Κατελούζου, τη γυναίκα που αγάπησε όσο καμιά άλλη. Η Μαρία γέννησε δύο αγόρια, τον Κυριάκο και τον Σοφοκλή, αλλά η δεύτερη γέννα δημιούργησε επιπλοκές που προκάλεσαν τον θάνατό της σε ηλικία είκοσι πέντε μόλις ετών το 1895. Ο Βενιζέλος βυθίστηκε σε κατάθλιψη, από την οποία με κόπο κατάφερε να βγει. Η απώλεια όμως της Μαρίας τον σημάδεψε για όλη του τη ζωή. Τρία χρόνια μετά τον θάνατό της έχασε τον ασθενικό αδελφό του Αγαθοκλή και τη μητέρα του Στυλιανή, που είχαν εγκατασταθεί στον Αδάμαντα της Μήλου. Κατά τον πόλεμο του 1897 ο Βενιζέλος βρέθηκε επικεφαλής επαναστατών στο Ακρωτήριο, συμβάλλοντας στην ηρωική φήμη της κρητικής αντίστασης εκεί. Στις 7 Φεβρουαρίου, εβδομήντα επαναστάτες μαζί με τον Βενιζέλο κατέλαβαν τον Προφήτη Ηλία και ύψωσαν την ελληνική σημαία μόλις 20 λεπτά από το φρούριο των Χανίων, απέναντι από τον στόλο των Μεγάλων Δυνάμεων, με τη μεσολάβηση των οποίων η Γενική Συνέλευση των Κρητών αποφάσισε, στις 12 Αυγούστου του 1897, να αποδεχθεί το καθεστώς της αυτονομίας του νησιού υπό τον όρο της πλήρους απομάκρυνσης των οθωμανικών στρατευμάτων. Στις 2 Νοεμβρίου του 1898 εγκατέλειψε την Κρήτη και ο τελευταίος Οθωμανός

στρατιώτης. Με απόφαση των Δυνάμεων τοποθετήθηκε ως Υπατος Αρμοστής των Μεγάλων Δυνάμεων στην Κρήτη, με τριετή θητεία, ο δευτερότοκος γιος του βασιλιά της Ελλάδας Γεωργίου πρίγκιπας Γεώργιος. Στις 9 Δεκεμβρίου του 1898, ο πρίγκιπας Αρμοστής έγινε δεκτός με ενθουσιασμό στη Σούδα.

Αν και φανατικός οπαδός της Ένωσης, ο Βενιζέλος έλαβε μέρος στη διαμόρφωση του νέου νομικού πλαισίου για την αυτονομία της Κρήτης. Συμμετείχε έτσι στην επιτροπή που αποτελούνταν από δώδεκα χριστιανούς και τέσσερις μουσουλμάνους για την πρόταση σχεδίου συντάγματος. Οι εκλογές της 23ης Ιανουαρίου του 1899 τον ανέδειξαν αντιπρόσωπο των Χανίων στη Γενική Συνέλευση των Κρητών. Η Συνέλευση κύρωσε το σύνταγμα της Κρητικής Πολιτείας τον Μάρτιο του ίδιου έτους και ο Βενιζέλος ανέλαβε τα καθήκοντά του «επί τη ανωτέρα διευθύνσει της Δικαιοσύνης συμβούλου».¹

Το σύνταγμα πρόσφερε αυξημένες εξουσίες στον Υπατο Αρμοστή και για τον λόγο αυτό χαρακτηρίστηκε ως συντηρητικό. Ο φιλελευθερισμός του Βενιζέλου εκδηλώθηκε στη διαφύλαξη των δικαιωμάτων της μουσουλμανικής μειονότητας. Επιμένοντας στην πλήρη ισότητα των Τουρκοκρητών με τη χριστιανική πλειονότητα, ο πραγματιστής πολιτικός αντιλαμβάνονταν πως η ισοπολιτεία θα ήταν η καλύτερη εγγύηση ότι δεν θα επέστρεφε ο οθωμανικός στρατός ως υπερασπιστής των ομοδόξων του. Ο Βενιζέλος άσκησε τα υπουργικά του καθήκοντα από τον Απρίλιο του 1899 έως τον Μάρτιο του 1901 με επιτυχία. Εκσυγχρόνισε το δικαστικό σύστημα και οργάνωσε την αστυνομία και τη χωροφυλακή.

1 Στο ίδιο, σ. 47.

Η ρήξη του Βενιζέλου με τον Ύπατο Αρμοστή αποτελεί την πρόωπη ρήξη με τους γιους του Γεωργίου Α'. Δεν μπορούσε βέβαια ο Κρητικός ηγέτης του Θέρισου να φανταστεί ότι ένα σχετικό σενάριο, σε μεγαλύτερη όμως κλίμακα, θα διαδραματιζόταν περίπου μια δεκαετία αργότερα, με τον ίδιο ως πρωθυπουργό και τον διάδοχο πλέον του Γεωργίου βασιλιά Κωνσταντίνο να υπερασπίζεται, όπως και ο Αρμοστής αδελφός του, τα ελέω Θεού δικαιώματα των ηγεμόνων να διατηρούν την αποκλειστικότητα των χειρισμών της εξωτερικής πολιτικής μιας χώρας.

Η αρχή της κρίσης, η οποία οδήγησε τον Βενιζέλο στο Θέρισο, βρίσκεται στην απόλυσή του από τον Ύπατο Αρμοστή στις 20 Μαρτίου του 1901. Ο βασιλόπαις Γεώργιος διαπραγματευόταν την τύχη της Μεγαλονήσου με εκπροσώπους των Μεγάλων Δυνάμεων χωρίς να συμβουλευτεί τους υπουργούς του και τη Γενική Συνέλευση των Κρητών. Ο Βενιζέλος πίστευε σε μια σταδιακή προσέγγιση της ένωσης με την Ελλάδα και φοβόταν τις σπασμωδικές αντιδράσεις του πρίγκιπα. Θεωρούσε ότι έπρεπε πρώτα να απαλλαγεί η Κρήτη από τον διεθνή έλεγχο και αντί της Αρμοστείας να εκλέξει η Κρητική Συνέλευση κυβέρνηση. Η αδέσμευτη αυτονομία, την οποία πρότεινε, παρεξηγήθηκε σκόπιμα από τον φιλικό προς τον πρίγκιπα Τύπο ως υποχώρηση από το ενωτικό ιδανικό. Στην πραγματικότητα η μεθόδευση του Βενιζέλου οδήγούσε με μεγαλύτερη ασφάλεια στην πλήρη ενσωμάτωση της Κρήτης στον ελλαδικό κορμό.

Από την απόλυσή του έως τις 10 Μαρτίου του 1905, όταν εκδηλώθηκε η ένοπλη στάση στο Θέρισο, ο Βενιζέλος αντιμετώπισε με σύνεση τον πόλεμο που του κήρυξε ο Αρμοστής διά του αθηναϊκού Τύπου. Με σειρά άρθρων του στην εφημερίδα *Κήρυξ των Χανίων*, εξήγησε το πρόγραμμά του και κατέδειξε τα

σφάλματα του βασιλόπαιδος. Με τριακόσιους ενόπλους ο Βενιζέλος εγκαταστάθηκε στο χωριό Θέρισο και από εκεί ζήτησε τη συμπαράσταση των συμπατριωτών του για να απομακρυνθεί ο Γεώργιος και να πραγματοποιηθεί η ένωση. Σε μικρό διάστημα συγκεντρώθηκαν στο Θέρισο 7.000 άνδρες και τάχθηκαν στο πλευρό της τριανδρίας Ελευθερίου Βενιζέλου, Κωνσταντίνου Φούμη και Κωνσταντίνου Μάνου.²

Ο Βενιζέλος όμως κέρδισε ολοκληρωτικά το παιχνίδι όταν έπεισε τις Μεγάλες Δυνάμεις να αποσύρουν την υποστήριξή τους προς τον Γεώργιο, με συμβιβασμούς όμως που είχαν ως αποτέλεσμα να διαλυθεί το στρατόπεδο του Θέρισου τον Νοέμβριο του 1905. Στη συνεδρίαση της 7ης Οκτωβρίου του 1906, της Β' Συντακτικής Συνέλευσης των Κρητών, ο Βενιζέλος είπε τα ακόλουθα: «Του λοιπού το Πολίτευμα, το οποίον θα μας διέπει, θα είναι οι ελεύθεροι θεσμοί του ελληνικού Βασιλείου [...]. Ουσιαστικώς διά της αναγνώρισεως εις τον Βασιλέα των Ελλήνων του δικαιώματος να διορίζη τον Ύπατον Αρμοστήν, η Κρήτη πνώθη μετά της Ελλάδος».³

Στις εκλογές του Μαΐου του 1906 προηγήθηκαν οι φιλοπριγκιπικές δυνάμεις υπό τον Αντώνιο Μιχελιδάκη με 53,4% έναντι του μετώπου των Ελευθερίου Βενιζέλου, Κωνσταντίνου Φούμη και Χαράλαμπου Πωλογεωργάκη με 46,6%. Η διεθνής επιτροπή υπό τον Βρετανό Έντουαρντ Λο συντασσόταν με την άποψη του Βενιζέλου για αποχώρηση των διεθνών στρατευμάτων, αναθέωση του συντάγματος και εκχώρηση στον βασιλιά της Ελλάδας του δικαιώματος να ορίζει τον Ύπατο Αρμοστή.

2 Στο ίδιο, σ. 53-59.

3 Στο ίδιο, σ. 60.

Είναι πιθανόν ότι η μυστική αναχώρηση του Γεωργίου από την Κρήτη τη νύχτα της 12ης Σεπτεμβρίου του 1906 πραγματοποιήθηκε κατόπιν προτροπής των Δυνάμεων, που έβλεπαν τις διχογνωμίες των οπαδών και των αντιπάλων του να εξελίσσονται σε εμφύλιο πόλεμο. Ο Αλέξανδρος Ζαΐμης, γνωρίμο στέλεχος της ελληνικής Βουλής, υπήρξε ο νέος Υπατος Αρμοστής. Έφτασε στο Ηράκλειο τον Οκτώβριο του 1907 κι έγινε δεκτός με ενθουσιασμό. Το καλοκαίρι του 1909 οι προστάτιδες δυνάμεις απέσυραν τα στρατεύματά τους, γεγονός που έδωσε την ευκαιρία σε ανυπόμονους Κρητικούς να υψώσουν την ελληνική σημαία στο λιμάνι των Χανίων. Ο Βενιζέλος, ωστόσο, ακολουθώντας την οδό της αποτελεσματικής μετριότητας, βεβαίωσε τους Μεγάλους ότι δεν θα επαναλαμβανόταν το ενωτικό αίτημα ούτε θα επιχειρούσε η Συνέλευση να στείλει βουλευτές στη Βουλή των Ελλήνων.

Από τους πρώτους μήνες του 1909, τόσο η εσωτερική όσο και η εξωτερική πολιτική της Ελλάδας είχαν αρχίσει να χαρακτηρίζονται από έντονα συμπτώματα πολιτικής κρίσης. Στο εσωτερικό, η δημοσιονομική κατάσταση δημιούργησε ισχυρές δυσαρέσκειες, που οδηγούσαν σε μια γενικότερη κριτική, με απαξιωτικούς τόνους, για το παραδοσιακό σύστημα διακυβέρνησης και τα «παλαιά κόμματα». Ταυτόχρονα και η κατάσταση στον στρατό είχε αρχίσει να ξεφεύγει από τον έλεγχο της κυβέρνησης, με τους κατώτερους αξιωματικούς να πραγματοποιούν τις πρώτες μεταξύ τους μυστικές συναντήσεις (Οκτώβριος του 1908).

Το σημαντικότερο όμως ζήτημα ήταν η νέα όξυνση της βαλκανικής κρίσης, που είχε αρχίσει ήδη από το 1908 – κίνημα των Νεοτούρκων, ανεξαρτησία της Βουλγαρίας, κατάληψη της Βοσνίας από την Αυστροουγγαρία, η οποία προκάλεσε εξ αντανακλάσεως

την αναζωπύρωση του Κρητικού Ζητήματος. Τον Οκτώβριο του 1908, η Κρητική Βουλή προχώρησε στη μονομερή ανακήρυξη της ένωσης με την Ελλάδα και ανέθεσε τη διακυβέρνηση του νησιού σε μια πενταμελή εκτελεστική επιτροπή, στην οποία ο Βενιζέλος ανέλαβε τη διεύθυνση των εξωτερικών υποθέσεων.

Οι εξελίξεις που ακολούθησαν τους επόμενους μήνες στο Κρητικό Ζήτημα –με τις απειλητικές παρεμβάσεις της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και την υποχωρητικότητα της ελληνικής κυβέρνησης– όξυναν ακόμη περισσότερο τη λανθάνουσα πολιτική κρίση. Έτσι, τον Μάιο του 1909 σχηματίστηκε ο Στρατιωτικός Σύνδεσμος, όταν μια ομάδα λοχαγών, οι οποίοι είχαν δράσει στη Μακεδονία, ένωσαν τις δυνάμεις τους με τους ανησυχούντες υπολοχαγούς. Στόχος τους η πολιτική κακοδιαχείριση των εθνικών θεμάτων και η ευνοιοκρατία του παλατιού, που εκφραζόταν ιδιαίτερα στον στρατό, τη διοίκηση του οποίου ασκούσε ο διάδοχος Κωνσταντίνος.

Το πρόγραμμα του Συνδέσμου εξέφραζε γενικές ευχές για τη βελτίωση των ενόπλων δυνάμεων, της διοίκησης και της παιδείας, καθώς και την κατάργηση της συναλλαγής. Σε αυτό απариθμούσαν επίσης οι ενέργειες που δεν επρόκειτο να επιχειρήσει ο Σύνδεσμος: α) την κατάργηση της δυναστείας ή την αντικατάσταση του βασιλιά, β) την εγκαθίδρυση στρατοκρατίας ή την αλλαγή του Συντάγματος, γ) την κατάργηση της κυβέρνησης, και δ) την απομάκρυνση στελεχών του στρατού ξηράς ή του ναυτικού. Η μόνη ουσιαστική απαίτηση των κινηματιών ήταν η απομάκρυνση μελών της βασιλικής οικογένειας από τις ένοπλες δυνάμεις. Η μετριοπάθεια των μελών του Συνδέσμου ήταν ασυνήθιστη για αξιωματικούς που αποφάσισαν να περιφρονήσουν την πειθαρχία.

Αντιμέτωπη με αυτή τη διευρυμένη πολιτική αμφισβήτηση, η κυβέρνηση Γεωργίου Θεοτόκη, παρότι διέθετε άνετη κοινοβουλευτική πλειοψηφία, παραιτήθηκε στις 4 Ιουλίου, παραχωρώντας τη θέση της σε κυβέρνηση μειοψηφίας με πρωθυπουργό τον Δημήτριο Ράλλη.

Αμέσως μόλις σχηματίστηκε η κυβέρνηση Δ. Ράλλη, βρέθηκε αντιμέτωπη με την κρίση που είχε ξεσπάσει στα Χανιά και με τα αλλεπάλληλα απειλητικά διαβήματα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, η οποία, με τη σύμφωνη γνώμη και των Μεγάλων Δυνάμεων, ζητούσε από την ελληνική κυβέρνηση να αποκηρύξει το ενωτικό κίνημα της Κρήτης. Επιπλέον, ο Δ. Ράλλης, παρά την επικριτική στάση του έναντι του στέμματος στο παρελθόν, μόλις επανήλθε στην εξουσία άρχισε να εξυμνεί τον διάδοχο Κωνσταντίνο για τις στρατιωτικές του επιδόσεις. Αποστράτευσε, μάλιστα, δώδεκα από τα πλέον δραστήρια μέλη του Στρατιωτικού Συνδέσμου, ενώ ορισμένοι άλλοι τιμωρήθηκαν με φυλάκιση. Αυτό αποτέλεσε τη σπίθα για την πυρκαγιά που ξέσπασε στον στρατό. Ο Σύνδεσμος αποφάσισε να ζητήσει από έναν αξιосέβαστο αξιωματικό, τον συνταγματάρχη Νικόλαο Ζορμπά, ο οποίος είχε πέσει στη δυσμένεια του στέμματος, να αναλάβει την ηγεσία της οργάνωσης.

Τη νύχτα της 14ης/27ης Αυγούστου συγκεντρώθηκαν στους πρόποδες του Υμηπτού, στους στρατώνες του Γουδί, 250 αξιωματικοί και 2.000 περίπου οπλίτες (κατά τον Αλέξανδρο Μαζαράκη) για να διακηρύξουν την αντίθεσή τους προς την κυβέρνηση Δ. Ράλλη και την υποστήριξή τους στο πρόγραμμα του Στρατιωτικού Συνδέσμου, που είχε ζητήσει τη συμπαράστασή τους. Ο αρχηγός του Συνδέσμου Ν. Ζορμπάς γράφει: «Το κίνημα του στρατού δεν κατέληξε την 15η Αυγούστου εις λαϊκήν

επανάστασιν, αλλά παρέμεινε κατά την ημέραν εκείνην ως ένοπλος στρατιωτική στάσις της φρουράς των Αθηνών, διότι ο λαός δεν ανεμίχθη εις το κίνημα, ουδέ εξεδήλωσε τι υπέρ τούτου, αλλά έμεινεν αδρανών και αμφιβάλλων περί του πρακτέου».⁴

Οι κινηματίες όμως γρήγορα γνώρισαν μια απροσδόκητη αποδοχή από άλλες στρατιωτικές μονάδες, οι οποίες έσπευσαν να τους συμπαρασταθούν, αλλά σταδιακά προσήλθαν οπαδοί και από τις ευρύτερες λαϊκές τάξεις. Ο πρωθυπουργός Δ. Ράλλης, ο οποίος είχε χάσει την αξιοπιστία του, αναγκάστηκε να υποβάλει την παραίτησή του στον βασιλιά Γεώργιο, που έδωσε εντολή σχηματισμού κυβέρνησης στον Κυριακούλη Μαυρομιχάλη – από τους πολιτικούς κληρονόμους του Θεόδωρου Δηλιγιάννη.

Ο Βενιζέλος, ο οποίος είχε στο μεταξύ παραιτηθεί μαζί με τα υπόλοιπα τέσσερα μέλη της Εκτελεστικής Επιτροπής (8 Αυγούστου 1909), λόγω της έκρυθμης κατάστασης που επικρατούσε στην Κρήτη, χαιρέτησε με ενθουσιασμό το κίνημα του Γουδί. Προχώρησε όμως ταυτόχρονα και σε υποδείξεις προς τον Στρατιωτικό Σύνδεσμο, που έφταναν μέχρι και την κήρυξη «πρόσκαιρης δικτατορίας». «Εάν η πολιτική σήψις, την οποίαν παράγαγεν ακολασία τόσων δεκαετηρίδων, είναι τοσοούτον προχωρημένη, ώστε να μη είνε δυνατόν να διεξαχθή το έργον της ανορθώσεως διά των σημερινών κομμάτων και διά των ομαλών μέσων, ο Σύνδεσμος των αξιωματικών ώφειλε, θέτων την ηθικήν και υλικήν δύναμιν εις την υπηρεσίαν του ευγενεστάτου σκοπού, ον επιδιώκει, να επιχειρήση εν ανάγκη και διά προσκαίρου δικτατορίας, ολιγομήνου και εκ των προτέρων

4 Ν. Ζορμπάς, *Απομνημονεύματα. Η Επανάσταση του Γουδί (1909)*, επανέκδοση Μέτρον, Αθήνα 2005, σ. 34-35.

ακριβώς καθωρισμένου χρόνου, εκλογάς εθνοσυνελεύσεως, ήτις θα απεφαινέτο περί των γενομένων και του τρόπου καθ' ον εν τω μέλλοντι πρέπει να κυβερνάται το κράτος».⁵

Η πορεία της απροσδόκητης επιτυχίας του κινήματος –που ξάφνιασε και τους ίδιους τους πρωτεργάτες του–, από τον Αύγουστο του 1909 έως τον Ιανουάριο του 1910, ήταν η πορεία μιας επιτυχίας χωρίς υποδομή και κατεύθυνση και με στόχους πιο περιορισμένους από τις προσδοκίες και την αναστάτωση που προκάλεσε. Το γεγονός μάλιστα ότι μια τόσο υποτονική ενέργεια όπως εκείνη του κινήματος του Γουδί συνάντησε ελάχιστη κυβερνητική αντίσταση και ότι στη συνέχεια οι αξιωματικοί του Συνδέσμου προκάλεσαν την αντικατάσταση του Δ. Ράλλη από τον Κυρ. Μαυρομιχάλη και την εσπευσμένη επιψήφιση 169 νομοσχεδίων σε διάστημα μικρότερο από τρεις μήνες, είναι απόδειξη της αδυναμίας του Κοινοβουλίου να βρει υπερασπιστές.

Στις 14 Σεπτεμβρίου πραγματοποιήθηκε μεγάλη συγκέντρωση στην Αθήνα, με συμμετοχή επαγγελματικών συντεχνιών, συλλόγων, φοιτητών, εμπόρων και πλήθους λαού, σε ένδειξη συμπαραστάσης στους σκοπούς του Συνδέσμου. Σύμφωνα μάλιστα με την εφημερίδα Χρόνος (15 Σεπτεμβρίου 1909), η οποία εξέφραζε τις θέσεις του Συνδέσμου, στη συγκέντρωση συμμετείχαν, ανάλογα με τις εκτιμήσεις, από 60.000 έως 110.000 άτομα, αριθμός πρωτοφανής για την Αθήνα της εποχής.

Όταν έγινε φανερό ότι ο Σύνδεσμος είχε επικρατήσει, άρχισε να λειτουργεί η διαδικασία της αναγνώρισης και του προσεταιρισμού του νέου ισχυρού προσώπου. Οι πρίγκιπες εγκατέλειψαν τις διοικήσεις τους, ο στρατηγός Κωνσταντίνος Σμολέν-

5 *Κήρυξ Χαρίων* (18 Αυγούστου 1909).

σκη (ήρωας του 1897) ανέλαβε από τον Κωνσταντίνο προσωρινά την αρχιστρατηγία, οι επαρχιακές φρουρές και αξιωματικοί πιστοί στον θρόνο, όπως ο στρατηγός Κωνσταντίνος Σαπουνιζάκης, έσπευσαν να δηλώσουν υποταγή. Ωστόσο, έως τον Νοέμβριο του 1909, οι στρατιωτικοί αντιμετώπιζαν μεγάλα προβλήματα. Παρά τη ροπή τους προς τον αυταρχισμό, οι σχέσεις συνεργασίας με τους κοινοβουλευτικούς τους ανάγκασαν να καλλιεργούν τα λαϊκά τους ερείσματα, χωρίς μεγάλη πάντοτε επιτυχία. Η μεγαλύτερη αντίθεση προς τους στρατιωτικούς προερχόταν από τους πολυάριθμους δημοσίους υπαλλήλους των οποίων τον αριθμό ήθελε να μειώσει ο Σύνδεσμος, για να εξογιάνει την κρατική μηχανή και να εξοικονομήσει πόρους για την πραγματοποίηση των επαγγελιών του. Γρήγορα οι στρατιωτικοί αντιλήφθηκαν ότι η λειτουργία ενός κράτους απαιτούσε την αντιμετώπιση πολύπλευρων προβλημάτων και τη διατήρηση ευαίσθητων ισορροπιών, τα οποία οι αξιωματικοί δεν φαντάζονταν. Έως τον Δεκέμβριο, η επιλογή ανάμεσα στην απροσχημάτιστη δικτατορία και την πλήρη εγκατάλειψη του κινήματος και των στόχων του διαγραφόταν καθαρά στον ορίζοντα.

Η σκέψη της συνεργασίας με τον Βενιζέλο προωθήθηκε από αντιπρόσωπο των νέων αξιωματικών, τον λοχαγό Κωνσταντίνο Σάρρο, όμως η πρόταση δεν έγινε αρχικά δεκτή από τους «λοχαγούς» και ιδιαίτερα από τον κρητικής καταγωγής ίλαρχο Επαμεινώνδα (Παμίκιο) Ζυμβρακάκη, ο οποίος διαφωνούσε με την πολιτική του Βενιζέλου στην Κρήτη. Τελικά όμως, τον Οκτώβριο, ο λοχαγός Ιουλιανός Κονταράτος εξουσιοδοτήθηκε από τη διοικούσα επιτροπή του Συνδέσμου να μεταβεί στην Κρήτη και να βολιδοσκοπήσει τον Βενιζέλο. Η απάντηση του Βενιζέλου, ύστερα από αρκετούς δισταγμούς, διατυπώθηκε με

επιστολή που έστειλε από τα Χανιά στις 22 Δεκεμβρίου του 1909: «Προς τον Αρχηγόν του Στρατιωτικού Συνδέσμου και τα μέλη της Διοικούσης τον Σύνδεσμον Επιτροπής. Αξιότιμοι Κύριοι, Έλαβον την επιστολήν, την οποίαν μου εκάματε την τιμήν να μου πέμψετε διά του λοχαγού κ. Κονταράτου. Ως τίθεται προ εμού το ζήτημα εν τη επιστολή ταύτη, αρνητική κατ' αρχήν απάντησις εκ μέρους μου δεν είναι επιτετραμμένη. Αλλά δεν δύνομαι, εξ άλλου, ουδέ κατ' αρχήν να δηλώσω ότι είμαι έτοιμος να αναλάβω την αρχήν, εφ' όσον εγγυτέρα μελέτη της καταστάσεως δεν με πείση, ότι το συμφέρον του Έθνους μου επιβάλλει τούτο ως επιτακτικόν καθήκον. Όπως δυνηθώ να προβώ εις την αναγκαίαν τούτου προκαταρκτικήν μελέτην, αναγκάζομαι να έλθω εις Αθήνας περί το τέλος της εβδομάδος, καίτοι επιμελώς απέφυγα μέχρι σήμερον το ταξείδιον τούτο και ήλπιζον ότι θα ηδυνάμην να αποφύγω αυτό μέχρι τέλους. Μετά του κ. Κονταράτου συνεννοήθην περί της ανάγκης, όπως η έλευσίς μου μείνη άγνωστος εις τους πολλούς, όσον το δυνατόν επί πλείονας ημέρας. Μετά πάσης τιμής Ελευθέριος Βενιζέλος». ⁶ Το πρωί της 28ης Δεκεμβρίου ο Βενιζέλος αποβιβαζόταν στον Πειραιά.

Αρκετά χρόνια αργότερα ο Γεώργιος Σκληρός αποτιμά τη σχέση του κινήματος με τον Βενιζέλο: «Το κίνημα του Γουδή αντιπροσώπευε στο βάθος του μια ψυχική και πνευματική επανάσταση, χωρίς όμως να μπορέσει να την διατυπώση θεωρητικά και να την πραγματοποιήση πρακτικά. Ο Βενιζέλος φαίνεται κατάλαβε ορθά την σημασία του λαϊκού ξεσπάσματος του Γουδή και τη βαθύτερη έννοιά του. Κατάλαβε ότι η επανάσταση

6 Ζορμπάς, *Απομνημονεύματα...*, ό.π., σ. 82-83.

δεν ήταν πολιτική, γι' αυτό δεν πείραξε ούτε τη δυναστεία, ούτε το πολίτευμα, που τα θεωρούσε ίσως τα μόνα σχετικώς συγχρονισμένα πράγματα στην Ελλάδα. Κατάλαβε ότι η επανάσταση για νάχνη σημασία πρέπει να θίξη τις βαθιές ρίζες των κοινωνικών συστημάτων, τις ψεύτικες ιστορικές παραδόσεις και τις προλήψεις του λαού, να είναι δηλαδή ψυχική και πνευματική επανάσταση. Κατάλαβε ότι ο λαός την βαθειά αυτή ψυχική αναβάπτιση, αν και αντίθετη στις ωσαυτά έξεις του, θα την δεχθή σιωπηρώς με γενναία αυταπάρνηση, γιατί βρισκότανε στην ψυχολογική εκείνη στιγμή, που ο αμαρτήσας αιστάνεται τον κόρο του κακού και την ανάγκη της μετανοίας και αυτομαστιγώσεως, γυρεύοντας μια απολύτρωση και ηθική κάθαρση. Και έτσι με τολμηρό χέρι και με πίστη στους ψυχολογικούς αυτούς νόμους –τους απρόσιτους στους παλπούς πολιτικούς– προέβηκε στην εκτέλεση του προγράμματός του. Δοκίμασε να κάνει επισήμως την αστική ψυχική και πνευματική επανάστασή μας, χτυπώντας ανοιχτά κάθε ψευτοαριστοκρατικό σχολαστικό ιστορικό απομεινάρι και θέτοντας τις ακλόνητες πια βάσεις του αστικού μας ψυχικού και πνευματικού συγχρονισμού. Ό,τι οι δημοτικιστές προετοίμασαν συζητώντας χρόνια και διατυπώνοντας θεωρητικά τα ζητήματα στους στενούς κύκλους του “Νουμά”, ό,τι κατόπιν η επανάσταση του Γουδή υποκώφως αιστάνετο χωρίς να μπορέση να το διατυπώση, δοκίμασε να το κάρη φανερά και το κωδικοποίησε επισήμως ο Βενιζέλος με την τόλμη του χαρακτήρος του και την ευρύτητα και δημιουργικότητα του πνεύματός του». ⁷

7 Γ. Σκληρός, *Τα σύγχρονα προβλήματα του ελληνισμού*, Αλεξάνδρεια 1919, σ. 115, 120. Για μια σημερινή αποτίμηση του 1909 βλ. Νίκη Μαρωνίτη, *Το κίνημα στο Γουδί εκατό χρόνια μετά*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2010.

Ο θάνατος Βερέμης αφηγείται την πολιτική διαδρομή του Ελευθέριου Βενιζέλου, ενός πολιτικού που σύμφωνα με όλους τους μελετητές του υπήρξε αριστοτέχνης της έγκαιρης ενέργειας και της υλοποίησης του εφικτού.

Από το 1889, που εξελέγη αντιπρόσωπος της εκλογικής του περιφέρειας στην Κρητική Γενική Συνέλευση, ως την εξορία του και τον θάνατό του το 1936, ο Ελευθέριος Βενιζέλος κυριάρχησε για πάνω από 25 χρόνια στην πολιτική σκηνή και άφησε τη σφραγίδα του στην ιστορία του τόπου.

Η ένωση της Κρήτης με την Ελλάδα, οι Βαλκανικοί Πόλεμοι, ο Εθνικός Διχασμός και το Κίνημα της Εθνικής Άμυνας, η Συνθήκη των Σεβρών, η Συνθήκη της Λωζάνης: Ο συγγραφέας εξιστορεί και αναλύει τα ιστορικά γεγονότα, την εξωτερική και εσωτερική πολιτική του Ελευθέριου Βενιζέλου, την οικονομική, κοινωνική και πολιτική κατάσταση της χώρας και σκιαγραφεί τη φυσιογνωμία ενός πολιτικού που αποτέλεσε ίνδαλμα αλλά και αντικείμενο μίσους για χιλιάδες Έλληνες.

ISBN: 978-618-03-1187-7

9 786180 311877

ΒΟΗΘ. ΚΩΔ. 81187